

18. Лев В. Вказ. Праця. — С. 13.
19. Андрухів І. О., Арсенич П. І. Вказ. праця. — С. 8.
20. Там само. — С. 13.
21. Життя і право. — 1928. — № 1. — С. 3.
22. Романюк М. М., Галушко М. В. Вказ. праця. — С. 693.

Олена Потапова

(м. Київ)

Роль православного духовенства в становленні морально-правової культури українського народу в 1917—1920 рр. (на прикладі Слобожанщини)

У статті проаналізовано роль православного духовенства у становленні морально-правової культури українського народу у 1917–1920 рр. Визначено напрямки роботи парафіяльного духовенства.

В статтє проанализирована роль православного духовенства в формировании морально-правовой культуры украинского народа в 1917–1920 гг. Определены направления работы парафиального духовенства.

Криза сучасного суспільства, бездієвість законів, відчуження громадян від власності й політичної влади, повільне становлення громадянського суспільства, відсутність усталених культурно-правових традицій — це далеко не весь перелік тих вад, якими характеризують український соціальний організм суспільствознавці. Незаперечним є той факт, що стан, у якому опинилась наша країна, — це закономірний результат недостатності правової, політичної, економічної культури, що сформувалася в часи перебування України під владою Російського самодержавства, розвитку цього стану сприяв також радянський тоталітарний режим.

З огляду на це для українського суспільства має велику цінність усвідомлення витоків і причин його сучасного соціокультурного стану. Тому одним з актуальних питань є вивчення ролі православного духовенства в розвитку морально-правової культури українського народу в період Української революції 1917–1920 рр. Морально-правова культура в руслі даної теми нами розуміється як сукупність норм поведінки людей, спрямованих на дотримання і розвиток традицій в особистому і громадському житті, що охороняються і підтримуються державою.

Наш науковий інтерес щодо розгляду взаємозв'язків між православною Церквою й правовою культурою суспільства в контексті вітчизняної культури обумовлений тим, що релігійна мораль і право тісно пов'язані між собою, а також тим, що зараз спостерігається певне відродження Церкви й релігійної свідомості.

Дослідження ролі православного духовенства в житті українського суспільства в 1917–1920 рр. представлені незначною кількістю наукових праць. На особливу увагу заслуговують праці Б. Андрусича й В. Ульяновського «Церква в Українській державі. 1917–1920 рр.» (Доба Української Центральної Ради; доба Гетьманату Павла Скоропадського; доба Директорії УНР). Книга про кожен період вийшла друком окремим виданням [1]. Книги присвячені проблемам співіснування держави й Церкви в Україні в зазначений період, розглядається багатовекторна діяльність Церкви, спрямована на пошуки компромісу з державною владою, внутріцерковне життя, державна політика щодо Церкви тощо.

Окремі питання проблеми частково висвітлюються в узагальнюючій роботі П. Слободянюка [2], де автор досліджує становище Церкви в державі в різні періоди історії України, причини занепаду духовності. Правове регулювання державно-церковних відносин стало

предметом інтересу новітніх досліджень О. Форостюка й О. Уткіна, А. Зінченка, В. Єленського, А. Киридон, В. Яшина, О. Сотника та ін. [3] Пам'яткоохоронна діяльність православного духовенства розглядається в монографії О. Нестулі [4], де автор висвітлює загальну діяльність окремих представників національно свідомого духовенства з інтелігенцією як у провінційних містах України, так й у столиці — Києві. Питання створення, опікування церковнопарафіяльними школами, духовними училищами й семінаріями побіжно розглядається в роботах Н. Агафонові [5].

Загалом, аналіз стану наукової розробки проблеми свідчить про те, що науковці зробили вклад у її розвиток, але все-таки питання ролі православного духовенства в розвитку морально — правової культури українського народу в 1917–1920 рр. є мало дослідженим.

Метою статті є дослідження впливу православного духовенства на формування національної свідомості через культурні традиції українців. На підставі архівних першоджерел, а також опублікованих джерельних матеріалів, показати практичну діяльність духовенства серед населення України в 1917–1920 рр., виокремити її певні напрямки.

В буремні роки демократичної революції, коли український народ знову почав боротьбу за свою державність, була зроблена спроба відродити незалежність української Церкви. За цей період змінилося три українські державні утворення (Українська Центральна Рада, Гетьман, Директорія УНР), неодноразово до влади в Україні приходили більшовики. 1 січня 1919 р. уряд Української Народної Республіки проголосив незалежність — автокефалію української Церкви [6]. Але, зважаючи на історичний досвід, це відродження було занадто запізним: соціалістичний уряд УНР й її парламент — Центральна Рада — не звернулися за підтримкою до масового церковного руху, що почався в Україні з 1917 р. Було втрачено кілька вирішальних років [7].

В умовах загального національного піднесення усе більшу роль почало відігравати в церковному житті середнє й, особливо, дрібне духовенство і миряни, які стали консолідуючим елементом і сприяли засвоєнню правової культури [8].

Православне духовенство було однією з найвпливовіших у соціально — психологічному розумінні суспільних груп. У 1917 р. в Україні налічувалося 9735 священників і протоієреїв, 1482 дияконів, 8741 дяків. Всього 20 458 осіб духовного стану [9]. Тому доцільно розглянути питання впливу православної церкви на розвиток морально-правової культури, досліджуючи суспільну діяльність духовенства.

Важливе місце в пропаганді морально-правової культури духовні отці відводили гуманістичним цінностям християнської ідеології, моралі, оскільки ступінь визнання суспільством загальнолюдських цінностей й ідеалів виявляється в правовому становищі людини в суспільстві. Християнство принесло в світ поняття абсолютної цінності всякої людської особистості і необхідності її вільного спрямування до Бога. В правовій області це відбилося у визнанні права особистості на охорону її життя і свободи [10]. Крім того, християнська мораль обмежує грубі інстинкти, нечесність, брехню, визиск, грабунок, стримує егоїстичні інстинкти, пропонує боротьбу зі злом, кличе до жертвовності та патріотичної посвяти для суспільної справи [11].

Різні християнські конфесії сформували власні цінності, які інколи співпадають. Наприклад, кальвінізм проголосив найголовнішими цінностями людини накопичення, самообмеження й аскетизм. У протестантизмі поцінують працю, економічну діяльність, договірні відносини, педантизм та інше [12]. Іслам має свою етичну систему в стосунках з людьми-одновірцями, проповідуючи добро, справедливість, допомогу та інші добродії [13]. Православ'я ж зосередило увагу на універсальних чеснотах світових релігій, як-от допомога людям, не заподіювання шкоди живому, любов до людини, відмова від застосування насильства тощо. Саме

це відзначено в Декалозі (десять заповідей Божих), який має колосальний морально-правовий потенціал: «Не вбивай, не кради ...» і т.п. Ці цінності в християнській моралі виховують людину на ґрунті віри й любові.

Повноцінна сім'я завжди була основою морально-правової культури суспільства і тому Церква здійснювала постійний нагляд за шлюбно-сімейними відносинами. Стосунки між чоловіком і жінкою у площині моралі з давніх часів були предметом полеміки у церковному середовищі. Із запровадженням християнства їх було принципово змінено. Зокрема, християнство ліквідувало багатоженство і побудувало сім'ю на засадах любові, оскільки без любові сім'я як така існувати не може.

Сутність шлюбу, що відображена у канонічних збірках Православної Церкви, визначається, як союз чоловіка і жінки про спільне життя, співучасть у божественному та людському праві. Це визначення відбите в «Номоканоні» Патріарха Константинопольського Фотія (IX ст.), в «Синтагмі» Матвія Властаря (XIV ст.), в грецьких правових збірниках Візантії.

Свою моральну цінність поняття «шлюб» зберегло і в період докорінних суспільних трансформацій 1917–1920 рр. Міцна сім'я була гарантом здорового суспільства, нації і міцної держави. Ще св. Іоанн Златоуст говорив, що головна мета шлюбу — це викорінення розпусти, яка руйнує моральні устої суспільства [14]. Саме тому Церква широко пропагувала і наполягала на позитивній вірності чоловіка і дружини та нерозривності шлюбу. До 1917 р. цивільний шлюб вважався не дійсним, якщо не було вінчання пари, а обвинчані не мали права на його розрив. Але обмеження прав особи щодо розірвання сімейних відносин не було виправданим, навіть, заради збереження усталених моральних норм.

З особливим розумінням до цієї проблеми підійшла Рада міністрів Української держави Гетьмана Павла Скоропадського, затвердивши в серпні 1918 р. створений департаментом православної Церкви Міністерства Ісповідань законопроект про порядок порушення процесу про розрив шлюбу [15]. На думку священнослужителів, причини розпаду сім'ї знаходяться в моральній площині. Разом з тим, тривіальною причиною розлучення могли стати фізіологічні вади одружених [16]. Але в результаті втрати саме духовних засад виникла ціла низка сімейних і суспільних проблем, до яких відноситься і пияцтво.

Важливим моментом була спроба православного духовенства пробудити національну свідомість українців, яку так багато років тримало в лещатах самодержавство за допомогою Російської православної церкви (РПЦ).

На початку 1917 р. єпископат РПЦ на Україні складався з 27 осіб. Двадцять восьма, новомиргородська кафедра лишалася вакантною. Із загального числа єпископів — українців за походженням було лише троє: єпископ канівський Василій (Дмитро Богдашевський), єпископ Уманський Димитрій (Максим Вербицький) та єпископ Катеринославський і Маріупольський Агапіт (Антоній Вишневський). Ці три єпископи-українці становили лише 11 % від їхньої загальної кількості, ще двоє з єпископів були грузинами, один — народився у Ліфляндській губернії, а решта членів єпископату — 78% — були великоросами [17].

Обурене відкрито шовіністичною поведінкою російських ієрархів було не тільки доросле населення України, а й молодь. Цікавий приклад. Серед української молоді виникла думка про колективний перехід в уніатство, тому що тільки таким чином можна звернути увагу на те, що відбувається з питанням української церкви. На думку українських діячів, московські ієрархи забороняли на Україні участь мирян та нижчого духовенства в церковному житті та виборність духовенства включно з єпископатом, а відсутність такої системи в свій час призвело російську церкву до повного розпаду [18].

Навесні та влітку 1917 р. відбулося багато з'їздів, різноманітних зборів уповноважених від духовенства, церковного активу, мирян, повітів, парафій, на яких чільне місце зайняли питання про відновлення соборних й виборних засад у церкві, про переведення богослужіння українською мовою, про будову церков у національному українському стилі. Для забезпечення богослужіння україномовною церковною літературою архієпископ Олексій (Дородніцин) в 1917 р. видав «Молитовник» [19].

Пізніше, у вересні 1919 р. І. Огієнко — міністр Міністерства віросповідань, митрополит — запровадив у всіх духовних установах новий український правопис, який був затверджений Міністром Народної Освіти. Всі написи, вивіски, метричні записи, діловодство в духовних установах, журнали й газети, офіційне листування благочинних і т.п. повинні були проводитися виключно українською мовою. За невиконання цих вимог священнослужителі притягувалися до судової відповідальності. Була створена комісія по перекладу українською мовою святого письма, релігійних книжок, відновлювалися старі церковні звичаї [20]. 15 вересня 1919 р. І. Огієнко звернувся до Уряду УНР з проханням виділити кошти на переклад і видання церковної літератури українською мовою. Це прохання підтримав і С. Петлюра. Уряд УНР при вкрай складних фінансових умовах віднайшов два мільйони карбованців для цієї справи [21].

Не менш важливими у правовиховному впливі православного духовенства на народ були завдання релігійного характеру, а загальна гуманітарно-просвітницька спрямованість діяльності духовенства об'єктивно визначала її морально-виховні результати. Освіта — це інший вектор діяльності духовенства. Хоча необхідно вказати, що в період визвольних змагань 1917—1920 рр. нових закладів духовного відомства у великій кількості не створювалося. Серед причин такої ситуації слід назвати небажання парламенту Української Народної Республіки (УНР) — Центральної Ради — підтримати національно-церковний рух, а з ним і свідоме українське духовенство. З часом ця позиція зміниться.

У березні 1918 р. Міністерство народної освіти УНР за домовленістю з Департаментом сповідань ухвалило законопроект про повну передачу духовних шкіл, які утримувалися на синодальні кошти до Міністерства освіти з усім майном [22]. Проте, священнослужителі продовжували опікуватися проблемами існуючих церковнопарафіяльних шкіл, духовних училищ і семінарій, надалі викладали Закон Божий. Варто вказати, що Міністерство сповідань доручило Вченому комітету розробити програми викладання Закону Божого у світських школах.

Паралельно в Міністерстві народної освіти працювала аналогічна комісія, що на конкурсній основі також розглядала програми й підручники з викладання Закону Божого й історії Церкви [23]. Викладання Закону Божого мало виховне значення, оскільки своїм змістом цей предмет був спроектований на моральне й етичне виховання. Відомо, що його програма передбачала вивчення не тільки питань з історії релігії, а й проблем, що охоплюють моральний і психологічний напрям у системі сімейних відносин [24]. Отже, діяльність духовенства в школі сприяла не тільки підвищенню освітнього рівня населення, а і поширенню в суспільстві правових знань.

Для покращання діяльності освітян 6 серпня 1918 р. Гетьманом України П. Скоропадським було затверджено закон відносно об'єднання початкових шкіл різних відомств (земських, міністерських і церковних) у відання Міністерства народної освіти, а також про збільшення державної допомоги вчителям цих шкіл. В документі зазначалось, що шкільний комплект складає 2100 крб. на рік, з них 1800 крб. вчителю і 300 крб. законовчителю; 500 крб. додаткових на комплект 2 класу і 1800 крб. на запасного вчителя [25].

Цей закон негативно відбився на церковнопарафіяльних школах, хоча статус вчителя Закону Божого майже не змінився. Крім того, духовенство брало участь в конкурсах на заміщення

вакантних посад вчителів в міських школах. Для цього створювалося особливе Бюро, до складу якого входили представники: вчительської спілки, педагогічних рад — середніх і вищих навчальних училищ (за вибором відповідних колегій) — міської думи, склад повітової управи, санітарний лікар і представник спілки законвчителів [26]. Після проведення конкурсу до педагогічного відділу Департаменту духовної освіти у Міністерство Ісповідань на затвердження направлялися матеріали, які повинні були обов'язково містити акт про обрання педагогічною радою шкільного закладу [27].

Плідно співпрацювали представники духовенства з науковою й творчою інтелігенцією в пам'яткоохоронній роботі. Зокрема, на Полтавщині протоієрей Ф. Булдовський влітку 1917 р. увійшов до складу охоронного комітету (Комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва на Полтавщині виник у червні 1917 р. й об'єднав таких відомих науковців, культурних і суспільних діячів губернії як К. Мощенка, Л. Падалку, В. Щепотьєва, В.КЩербаківського, В. Липинського) і разом з іншими його членами опікувався проблемами збереження історико-художніх скарбів Полтавщини й, у тому числі, культових пам'яток [28].

На жаль, духовенство Чернігівщини не виявило бажання співробітничати з комітетом охорони пам'яток старовини і мистецтва. Зокрема, залишилася без відповіді пропозиція членів комітету делегувати до його складу представників правління союзу духовенства й мирян Чернігівської єпархії. Це було обумовлене тим, що більшість церковних ієрархів на Україні відстоювали ідею про канонічну єдність території Російської православної церкви. Але вже восени 1917 р. і Чернігівщина в особі голови ради соборного управління протоієрея Єфімова звернулася до комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва на Чернігівщині із проханням надати допомогу в організації охорони соборів Чернігова [29].

Значна робота велася й у столиці. Духovenство української орієнтації в листопаді 1917 р. у Києві створило спеціальний комітет, якому було доручено провести реєстрацію культових пам'яток України [30]. Завдяки наполегливій роботі комітету було збережено Андріївську, Кирилівську й інші церкви [31].

Суспільно корисну діяльність інтелігенції й духовенства підтримувала й Рада Міністрів, що затвердила законопроект про асигнування відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва в розмірі 22825 крб. [32].

Наступною місією, де себе реалізувало духовенство була організація і робота братств. Зрозуміло, що не всі братства почали діяти з 1917 р., деякі засновані були раніше, а зараз, в умовах загальнонаціонального піднесення, просто активізували свою діяльність. Так, Полтавське єпархіальне начальство ще від 9 грудня 1911 р. за № 47 при Роменському повітовому духовному правлінні заснувало Братство християнського милосердя на честь святителя Йоасафа [33]. Діяльність братства мала характер морально-релігійної і благодійницької спрямованості. Крім того, із звіту Братства видно, що при ньому працювала крамниця, де населенню продавалися не тільки предмети культового призначення, а й приладдя для навчання письму, малюванню, книжки релігійно-морального змісту та ін. [34].

Восени 1917 р. в Києві було створено невелике «Братство воскресіння Христа» — найрадикальніше з існуючих на той час православних братств. Члени «Братства воскресіння Христа» були прихильниками автокефалії Української церкви і тому метою діяльності було проголошено реформування національної Церкви [35].

Проявом християнської добropорядності в діяльності Церкви було благодійництво. В наміри Церкви входило за допомогою благодійництва зробити майновий перерозподіл, поліпшити соціальне життя. Зокрема, в повітовому містечку Конотоп, що на Чернігівщині, розповсюдженим

явищем було надання грошової допомоги до свят вдовам і сиротам прихожан церков [36]. В такий спосіб духовенство намагалося піднести свій авторитет і засвідчити свою відданість гуманізму.

Священики-настоятелі виконували різноманітні релігійні і церковно-просвітницькі функції, здійснювали управління членами причту та службовцями, вели прибутково-видаткові книги по церквах, виконували інші фінансові і адміністративні обов'язки. Духovenство вело метричні книги про народження, смерть та укладання шлюбу, зобов'язане було надавати довідки статистичним комітетам і іншим державним і громадським установам. Зокрема, статистичні дані про кількість юнаків призовного віку надавалися до Військового міністерства [37].

Служителі культу виступали суб'єктами правовідносин різноманітних видів і тому мусили постійно пам'ятати про своє головне призначення і реалізувати релігійно-моральні норми в усіх сферах свого життя, подавати приклад законслухняності парафіянам і підлеглим по службі, навіть в часи більшовицького панування. Крім того, духовенство мало певні зобов'язання перед владою. Воно проводило роз'яснювальну роботу серед народу, оголошуючи і пояснюючи парафіянам акти державної влади політичного, фінансового та іншого характеру (насамперед, універсали ЦР, накази Гетьмана і ін.).

З вищенаведених фактів зрозуміло, що більш плідною була діяльність парафіяльного духовенства за часів Української Центральної Ради та Гетьмана Павла Скоропадського. Набагато складніше здійснювати громадську діяльність православному духовенству було за часів Директорії УНР, яка і сама діяла в умовах надзвичайно складного військово-політичного становища. Пояснюється це тим, що фактично протягом усього існування Директорія жодного разу не поширювала своєї юрисдикції на всю територію України і її закони мали, переважно, декларативний характер.

Підсумовуючи результати проведеної наукової розвідки щодо ролі православного духовенства у формуванні морально-правової культури в Україні в період Української революції 1917–1920 рр., варто визначити певні напрямки в діяльності православного духовенства: формування гуманістичних цінностей, створення міцної християнської родини, освітянська діяльність, пробудження в українців національної свідомості тощо. Істиною є те, що заповіді Господні обов'язкові для всіх і сформовані у християнстві як вища, моральна сила. Вони зведені в закон, що є однаковим для сильних і слабких, для керуючих і працюючих, закон, що зобов'язує бути гуманним, допомагати бідним, протистояти грабункам і вбивствам, що закликає шанувати мудрість і авторитет старших, здатний обмежити прояви егоїзму громадян — і тим може зберегти рівновагу між соціальними верствами, нейтралізувати соціальну напругу і забезпечити плідну взаємодію Церкви і суспільства.

Іодальші розвідки окресленої проблеми будуть спрямовані на розширення джерельної бази дослідження, на поглиблення характеристики діяльності православного духовенства в українському суспільстві в період Української революції 1917–1920 рр. і з'ясування певних регіональних особливостей цієї праці.

Примітки:

1. Ульяновський В. Церква в Українській державі. 1917—1920 рр. (доба Української Центральної Ради). — К.: Либідь, 1997. — 197 с.; його ж. Церква в Українській державі. 1917—1920 р. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). — К.: Либідь, 1997. — 319 с.; Андрусичин Б. Церква в Українській державі. 1917—1920 р. (доба Директорії УНР). — К.: Либідь, 1997. — 174 с.

2. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни й відродження. — Хмельницький, 2000. — 266 с.

3. Форостюк О. Правове регулювання державно-церковних відносин у Радянській Україні в 1917–1941 рр. (на матеріалах Донецького регіону): Автореф. дис.... к. юридич. н. — К., 2001. — 19 с.; Уткін О. Держава й церква. Правове регулювання // Віче. — 1996. — № 12. — С. 132–141; Зінченко А. Л. Чи була відділена церква від держави в 20-ті роки? // Український історичний журнал (далі УІЖ). — 1992. — № 1. — С. 104–114; Єленський В. Е. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990). — К., 1991. — 72 с.; Киридон А. Ідеологічне протистояння церкви і держави в умовах утвердження тоталітарної системи в Україні. Влада і церква в Україні (перша половина ХХ ст.): Зб. наук. пр. — Полтава, 2000. — 136 с.; Сотник О. М. Це — наша історія. — Суми, 1999. — 136 с.; ЯшинКП. П. Релігія, держава й право: Навч. посібник. — Х., 1998. — 39 с.
4. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 р. В 2 ч. — Ч. 1. 1917 — середина 20-х років. — К., 1995. — 280 с.
5. Агафонова Н. Реформування освітньої галузі в Україні (1917 — 1920) // Рідна школа. — 1998. — № 1. — С. 76–77; її ж. Концептуальне і практичне вирішення освітньої політики в Україні (1919–1920 р.) // Рідна школа. — 1997. — № 3–4. — С. 76–79.
6. Андрусишин Б. Церква в Українській державі. 1917–1920 р. (доба Директорії УНР). — К., 1997. — 174 с.
7. Іванченко Р. П. Роль Християнської релігії і церкви у державотворчих процесах // На межі тисячоліть: християнство як феномен культури: Зб. науков. ст. — К.: МіЛП, 2000. — С. 206.
8. Губар А. Симон Петлюра й український національно-церковний рух в 1917–1920 рр. // Пам'ять століть. — 1999. — № 3. — С. 65.
9. Ульяновський В. Церква в Українській державі. 1917–1920 р. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). — С. 51.
10. Антонюк О., протоієрей. Християнство і проблема державотворення // На межі тисячоліть: християнство як феномен культури. Зб. наук. ст. — К.: МіЛП, 2000. — С. 18.
11. Іванченко Р. П. Вказ. праця. — С. 193.
12. Кротюк С. Ф. Роль релігії у суспільних процесах // На межі тисячоліть: християнство як феномен культури. — С. 302.
13. Стадніченко О. Релігія. Місце в побудові громадянського суспільства // Віче. — 2004. — № 12. — С. 67.
14. Гаращенко Л. П. Сутність та мета канонічного шлюбу // На межі тисячоліть: християнство як феномен культури. — С. 394.
15. Луч. Издание Сумского Союза Кооперативных Товариществ. — 1918. — 25 августа. — С. 3.
16. Обіжник Міністерства Ісповідань до секретарів Духовних Консистерій від 2 листопада 1918 р. за № 971. — Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). — Ф. 1071. — Оп. 1. — Од. зб. 88. — Арк. 54.
17. Цит. за: Білокінь С. І. Церковна інтелігенція Наддніпрянщини в 1917–1920 рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — 1992. — Вип. 2. — С. 19–20.
18. Луч. — 1918. — 22 июня. — С. 2.
19. Стародуб А. Архієпископ Олексій і український церковний рух (1917–1919 рр.) // Київська старовина. — 1999. — № 5. — С. 115.
20. Слободянюк П. Вказ. праця. — С. 134.
21. Губар А. Симон Петлюра й український національно — церковний рух в 1917 — 1920 роках // Пам'ять століть. — 1999. — № 3. — С. 73.
22. Агафонова Н. Вказ. праця. — С. 77.

23. Реєнт О. Павло Скоропадський. — К., 2003. — С. 212—213.
24. Агафонова Н. Вказ. праця. — С. 76.
25. Луч. — 1918. — 13 августа. — С. 3.
26. Луч. — 1918. — 23 августа. — С. 4.
27. Правила для керівництва заміщення вакантних посад вчителів. — ЦДАВОУ. — Ф. 1071. — Оп. 1. — Од. зб. 256. — Арк. 1—10.
28. Нестуля О. Вказ. праця. — С. 23.
29. Там само. — С. 34.
30. Там само. — С. 28.
31. Там само. — С. 15—93.
32. Луч. — 1918. — 14 августа. — С. 2.
33. Отчет Роменского братства христианского милосердия за 1917—1918 гг. — Державний архів Сумської області /далі ДАСО/. — Ф. 1159. — Оп. 1. — Од. зб. 1. — Арк. 1зв.
34. Там само. — Арк. 5.
35. Пащенко В. О., Рибачук М. Ф. Першоієрарх нової української церкви митрополит Василь Липківський // УІЖ. — 1993. — № 2. — С. 48.
36. Протокол общего собрания членов приходского совета Александро-Невской церкви при станции Конотоп от 5/18 марта 1920 г. — ДАСО. — Ф. 873. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 76.
37. Андрусишин Б., Ульяновський В. Військове та флотське духовенство в Україні // Людина і світ. — 2000. — № 5. — С. 20.

Микола Виговський

(м. Київ)

Другий і перший заступники наркома Скрипника:

доля номенклатури

Історичні та соціально-політичні паралелі життєдіяльності відомих чи маловідомих особистостей становлять науковий інтерес вітчизняної та зарубіжної історіографії [1]. У такий спосіб формується своєрідний напрямок історичних праць — колективна біографія суспільства. Тобто через дослідження яскравих постатей ми пізнаємо особливості повсякденного життя цілих поколінь, тому що окремі люди були носіями того чи іншого типу соціальних відносин, культурно-освітнього рівня та ментальності.

Об'єктом нашої історико-біографічної розвідки є номенклатура освітніх установ УСРР 1920—30 рр., а предметом — порівняльний аналіз організаційної і суспільно-політичної діяльності двох заступників наркома освіти М. О. Скрипника. «Другий», тобто Олександр Аркадійович Полоцький, був лише за рангом, а за хронологією — першим, оскільки заступив на посаду до Наркомосу УСРР у 1928 р., а «першим» — Олександр Олександрович Карпеко, але його призначили лише у 1931 р., тобто після Полоцького. Один прийшов в політику з революційних барикад та партійних лав, інший з вузівської кафедри. Їх життєпис частково висвітлювали українські історики Ю. Данилюк, В. Даниленко, М. Кузьменко [2], але про них не згадує В. Ф. Солдатенко в ґрунтовній монографії про Скрипника, яка вийшла друком у 2002 р. [3], а також І. Кошелівець, котрий є одним з перших біографів самобутнього наркома [4]. На його заступниках трималася повсякденна робота Наркомосу, якщо хочете — вся система вищої та середньої освіти, установ культури.

Другий заступник наркома освіти Скрипника виявився на п'ять років старшим від першого. О. А. Полоцький народився 1886 р. в с. Великі Сорочинці Миргородського повіту Полтавської